

رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

مطالعه موردی: شهرهای مرزی بانه و سقز

مجتبی رفیعیان^۱ - دانشیار برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
جمشید مولودی^۲ - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس
ابوالفضل مشکینی - استادیار گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس
عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - استادیار گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس
کیومرث ایران‌دوست - استادیار گروه شهرسازی دانشگاه کردستان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۱/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۶/۲۰

چکیده:

شواهد زیادی وجود دارد که با گذشت زمان، مرزهای سیاسی بخش عظیمی از کارکردشان را به عنوان مانع از دست داده و تعاملات و همکاری‌های میان مرزی به طور روزافزون از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شوند. در این حالت مرز به عنوان منطقه تماس، به فضایی کارکردی برای تبادلات و تعاملات اقتصادی-اجتماعی فرامرزی تبدیل می‌شود و اثرات مثبت خود را در مناطق و شهرهای مجاور بر جای می‌گذارد. بنابراین این تحقیق با هدف تحلیل رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی بانه و سقز شکل گرفته است. بررسی این رابطه با استفاده از روش‌های کمی-پیمایشی و از دیدگاه دو گروه شامل فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی انجام شده است. گفتنی است که برای وارد کردن بُعد زمان در مطالعه، در مرحله گردآوری اطلاعات میدانی براساس طرح پانل واپس‌نگر اقدام شد.

براساس یافته‌های توصیفی تحقیق، کارکرد مرز در منطقه مورد مطالعه هم از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و هم از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی، متحول شده است. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای نیز تأیید کننده همین مطلب است. در ادامه در بررسی متغیر وضعیت پیرامونی شهری، یافته‌های تحقیق حاکی از بهبود و ارتقای شاخص‌های وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی به ویژه از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی است. در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق و بررسی رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی، یافته‌های تحلیلی تحقیق منتج از تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که ارتباط معناداری بین تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی مورد مطالعه وجود دارد. به طوری که ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی با تحول کارکرد مرز از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی به ترتیب دارای ۵۰ و ۵۱ درصد همبستگی است. علاوه بر این با استفاده از رتبه‌بندی میانگین شاخص‌ها در آزمون فریدمن مشخص شد که از میان شاخص‌های سازنده تحول کارکرد مرز، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و کاهش فاصله اجتماعی-فرهنگی با ساکنان آن سوی مرز مهمترین تأثیر را در تحول کارکرد مرز در منطقه مورد مطالعه داشته‌اند.

واژگان کلیدی: مناطق مرزی، کارکرد مرزها، وضعیت پیرامونی، شهرهای مرزی، بانه، سقز.

۴۵

شماره نهم

زمستان ۱۳۹۲

فصلنامه علمی-پژوهشی

مطالعات شهری

رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

مطالعه موردی: شهرهای مرزی بانه و سقز

مجتبی رفیعیان

جمشید مولودی

ابوالفضل مشکینی

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری

کیومرث ایران‌دوست

دانشگاه تربیت مدرس

۱ نویسنده مسئول مقاله: rafiei_m@modares.ac.ir

۲ این مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای جمشید مولودی با عنوان «تبیین نقش تعاملات میان مرزی در تحولات ساختار شهری-مطالعه موردی: شهرهای مرزی بانه و مریوان» است که با راهنمایی دکتر مجتبی رفیعیان و دکتر ابوالفضل مشکینی و با حمایت مادی و معنوی دانشگاه تربیت مدرس تهران انجام شده است.

۱. مقدمه

چگونگی کارکرد و نقش مرزها عاملی کلیدی در توسعه مناطق و شهرهای مرزی به شمار می‌روند. مرزها هم می‌توانند مانعی در برابر توسعه و یکپارچگی نواحی مرزی باشند و هم به عنوان پلی ارتباطی زمینه تعاملات و پیوند دو طرف مرز را فراهم کنند. فهم این تأثیر بازدارندگی و یا نقش ارتباطی مرزها وابسته به این است که ما چگونه مرزها و کارکرد آنها را معنی کنیم (Chen, 2006: 25). به طور کلیدو دیدگاه غالب درباره نقش مرزها (به ویژه در ادبیات توسعه مناطق مرزی) وجود دارد: نخست مرز به عنوان خطی جداکننده و دوم مرز به عنوان منطقه تماس (رجوع شود به Van Geenhuizen et al, 1996: 674; Newman, 2003: 126-128; Laine, 2007: 50; Wu, 1998: 189; Feinstein and Dajani-Daoudi, 2000: 4-6; kladivo et al, 2012: 49; Tykkylainen, 2009: 346; Wasti-walter, 2009: 332; Moraczewska, 2010: 329-331). از دیدگاه نخست، مرزها به معنای مانع یا فیلتر می‌توانند هزینه معاملاتی و تبادل‌اتی زیادی را به بار آورند. به عبارت دیگر، مرزی که مانع مشروع شکل‌گیری نظام‌های نهادی، سیاسی و اجتماعی در منطقه مرزی باشد، مانعی در برابر جریان آزاد اطلاعات و تشدید پیچیدگی‌های بازار است (Wu, 1998: 191). به گفته چن (۲۰۰۶) در این حالت، مرز تمایل بیشتری به جدایی مناطق مرزی همجوار از طریق تعیین حدود، کنترل و نظارت بر عبور و مرور و تشدید قوانین گمرکی دارد تا پیوستگی آنها (Chen, 2006: 25). اما در دیدگاه مرز به مانند یک منطقه تماس، منطقه مرزی به صورت ناحیه‌ای که شبکه‌ای از بنگاه‌های اقتصادی و سایر شبکه‌های اجتماعی دیگر می‌توانند از خطوط مرزی فراتر روند، فرصت‌ها و مزایای جدیدی خلق می‌کنند (Wu, 1998: 191) و نقش مرز فی‌نفسه از یک مانع به یک پل ارتباطی یا به عبارت ساده‌تر از یک دیوار به یک منبع باارزش تبدیل می‌شود (Laine, 2007: 49).

بدین ترتیب با نگاهی اجمالی به ادبیات نظری مرز و مناطق مرزی مشخص می‌شود که با گذشت زمان، «مرزهای ملی، بخش عظیمی از کارکردشان را به عنوان مانع از دست داده‌اند و تعاملات و همکاری‌های میان مرزی به طور روزافزونی از اهمیت بیشتری برخوردار شده‌اند» (kladivo et al, 2012: 49). پایان سده بیستم با پدیده جهانی شدن مشخص می‌شود و از نشانه‌های این پدیده، اوجگیری در حد انفجار همه انواع جریان‌ها و تأثیر هر نوع حرکت بر همه نقاط کره زمین است (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۸). فرایندهای جهانی شدن تا آنجا پیش رفته که مانوئل کستلز (نویسنده معروف) نظریات خود را در مورد فرایندهای یکپارچگی هر چه بیشتر جهان، در نوشته‌هایی همچون عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ متشکل از ظهور جامعه شبکه‌ای (۱۹۹۶)، قدرت هویت (۱۹۹۷) و پایان هزاره (۱۹۹۸) بیان کرده است. بر مبنای این مباحث، جریان کالا، سرمایه و مهاجران نه تنها تأثیر حکومت‌های مرکزی را محدود کرده، بلکه فرهنگ محلی و هویت سیاسی را دگرگون ساخته است (Brunet-Jailly, 2005: 641). چنین فرآیندهایی با تأثیرگذاری بنیادین بر قدرت و

توانایی دولت‌های ملی در کنترل بدون قید و شرط مرزهایشان، عملاً مرزهای ملی را از خطوط برخورد و تضاد به مناطق ارتباط و تعامل تبدیل نموده است (Blatter, 2004: 532). به عبارت دیگر، در دو دهه اخیر، دگرگونی عظیمی در مفهوم مرزها به وجود آمده، به طوری که مفهوم آن از یک خط به یک منطقه، از فیزیکی به فرهنگی و از فضایی به کارکردی و نفوذناپذیری به نفوذپذیری بدل شده است (محمدپور و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۴۸; Moraczewska, 2010: 331). در همین چارچوب، شهرها و روستاهای مناطق مجاور مرزها، ممکن است روبه زوال روند و یا شکوفا شوند، بسته به اینکه خط مرزی موجب برهم زدن حوزه طبیعی آنها شده باشد و یا برعکس، نقش‌های جدید در خصوص عبور از مرز به آنها داده باشد (رجوع شود به میرحیدر، ۱۳۸۰: ۱۲۳; Newman, 2003).

بدیهی است که مرزهای ایران نیز از تحولات اخیر بی‌نصیب نمانده و امروزه شاهد آن هستیم که مناطق مرزی در مقایسه با گذشته نفوذ پذیرتر شده‌اند. در این میان روابط دو جانبه ایران و عراق به ویژه بعد از سقوط رژیم بعث، به دلایلی همچون مشترکات مذهبی و تاریخی و منافع سیاسی و اقتصادی توسعه پیدا کرده و زمینه برای شروع تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به صورت رسمی و غیررسمی فراهم شده است. ساکنان مناطق مرزی غرب کشور نیز با توجه به سطح پایین توسعه یافتگی و عدم برخورداری از زیرساخت‌های مناسب، به منظور ایجاد اشتغال و تحصیل رفاه اقتصادی و اجتماعی به سمت مبادلات اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی که از روابط نزدیک دو کشور حاصل شده، حرکت نموده و در حال حاضر برخی از مناطق به شدت به بستری برای ورود و خروج انواع کالاها و خدمات، ایده و... تبدیل شده است. مناطق مرزی کردستان ایران و عراق به واسطه استقلال و امنیت نسبی کردستان عراق، نسبت به سایر مناطق مرزی دو کشور از رونق و شکوفایی اقتصادی بیشتری برخوردار می‌باشد و در حال حاضر حجم عظیمی از مبادلات و جریانات مختلف کالا، سرمایه و مردم در جریان است که می‌تواند عاملی کلیدی در توسعه منطقه مرزی مورد مطالعه و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای واقع در مجاورت مرز باشد. اهداف این مطالعه شامل تبیین نتایج و اثرات تحول کارکرد مرز در شهرهای مرزی، شناسایی مهمترین عوامل مؤثر بر تحول کارکرد مرز در منطقه مورد مطالعه و شناسایی مهمترین شاخص‌های پیرامونی شهرهای مرزی که در نتیجه تحول کارکرد مرز به طور مثبتی تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، است.

بر مبنای مباحث فوق، سه فرضیه اصلی به شرح ذیل مطرح می‌شود، ۱- رابطه معناداری میان تحول کارکرد مرز و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی (که عمدتاً ناشی از انزوای جغرافیایی و دوری از مرکز کشور، بی‌توجهی مسئولان در گذشته، نگاه امنیتی حاکم بر مناطق مرزی و... بوده است)، وجود دارد. ۲- به نظر می‌رسد شاخص‌های کاهش فاصله اجتماعی-فرهنگی و توسعه زیرساخت‌های ارتباطی مهمترین عوامل در تحول کارکرد مرز در منطقه مورد مطالعه هستند. ۳- به نظر می‌رسد تحول کارکرد مرز به میزان یکسانی شاخص‌های مختلف پیرامونی شهرهای مرزی را تحت تأثیر قرار نداده است.

۲. پیشینه و مبانی نظری تحقیق

مطالعه نظاممند در مورد مرزها و مناطق مرزی به ویژه با تأکید بر پرهیز از نگاه‌های تاریخی-جغرافیایی به مرز (نقشه نگاری تاریخی) و گونه‌شناسی مرزهای سیاسی به ابتدای دهه ۱۹۵۰ برمی‌گردد. از آن زمان به بعد، مطالعه جریان‌های فرامرزی مردم، کالا و اطلاعات و...، تأثیر متفاوت مرزها بر مناطق پیرامون و عناصر متفاوت چشم‌اندازهای اجتماعی و طبیعی دو طرف مرز در قالب رویکرد کارکردگرایانه به بحث‌های زیادی منجر شده است. کار اولیه جان هوس^۱، که مدلی کارا و عملیاتی را برای مطالعه جریان‌های فرامرزی پیشنهاد کرد، این نوع نگاه را به بلوغ رسانید و در سال‌های اخیر، کاربردهای عملی آن در قالب مذاکرات مرزی، همکاری‌های مرزی و مدیریت فرایندهای اجتماعی در مناطق مرزی بروز کرده است (Kolossoy, 2005: 607-612). یکی از باارزش‌ترین منابع تحقیقاتی در این زمینه، کتاب دنیس راملی و جولیان مینگهی^۲ (۱۹۹۱) با عنوان "جغرافیای چشم‌اندازهای مرزی" است که مجموعه‌ای از مهمترین مطالعات مناطق مرزی اروپا و آمریکا بعد از جنگ جهانی دوم است. براساس نتایج تحقیقات انجام شده در این کتاب، تجزیه و تحلیل ابعاد مختلف زندگی مرزنیسان و فرایند توسعه مناطق مرزی کشورها بدون توجه به چگونگی کارکرد مرزها، کاری بدون پشتوانه علمی است و راه به جایی نمی‌برد (Rumley & Minghi, 1991). در ادامه مهمترین تحقیقات انجام شده در زمینه موضوع مورد مطالعه، دسته‌بندی شده و سعی گردیده خلاصه‌ای از نکات کلیدی و نتایج تحقیق بازگو شود. گفتنی است که از مشخصات بارز مطالعات جدول ۱، تحلیل و ارزیابی نتایج و اثرات تحول کارکرد مرز در مناطق مرزی و به ویژه شهرهای مرزی با رویکرد کارکردگرایی است.

۲.۱. مبانی نظری تحقیق

همانطور که در مقدمه تحقیق بیان شد، مرزها در روند تکامل خود دو کارکرد اصلی را (کارکرد بازدارندگی و کارکرد ارتباطی) بر عهده داشته‌اند. در ادامه به تفصیل در مورد این دو کارکرد مهم مرزها صحبت خواهد شد.

۲.۱.۱. مرز به عنوان مانع

در ادبیات نظری تحقیق، واژه مانع به معنی هر گونه شرایط و اقدامی است که جابجایی آزادانه مردم، سرمایه، تولیدات، خدمات، ایده و... را محدود و یا مسدود نماید (Laine, 2007: 50). مانع در منظر نیچ کمپ^۳ و همکارانش، عواملی در زمان و مکان هستند که از حرکت آزادانه و راحت اطلاعات و فعالیت‌ها جلوگیری می‌کنند و در مواقعی می‌توانند باعث قطع ارتباطات دو سوپه شوند (Van Houtum, 1998: 23). بنابراین منظور از کارکرد مانعی یا بازدارندگی مرز، تأثیر منفی چنین شرایطی بر تعاملات مرزی میان دولت‌ها و ملت‌هاست.

معمولاً مرزها به عنوان مانعی دیده می‌شوند که از یکپارچگی و جریان‌ات بالقوه میان مرزی جلوگیری می‌کنند و فاصله نسبی

میان دو طرف مرز را افزایش می‌دهند. در نتیجه حجم تبادلات اقتصادی و اجتماعی در طول مرز در مقایسه با داخل سرزمین خیلی پایین‌تر است (Laine, 2006: 25). ون هوتوم^۴ معتقد است که یک مرز می‌تواند فاصله هندسی، هزینه حمل‌ونقل و مسافرت، میزان ارتباطات، فاصله زمانی، اقتصادی، اداری، اجتماعی، عاطفی و شناختی را افزایش دهد (Ibid, 26). توپالوگلو^۵ (۲۰۰۹) در بررسی و تأیید تأثیر بازدارندگی مرز بر میزان تعاملات میان مرزی به برخی مطالعات انجام شده در این رابطه اشاره می‌کند: برای مثال، بروکر^۶ (۱۹۸۴) برآورد می‌کند که به دلیل وجود مرز میان کشورهای اتحادیه اروپا، حجم تجارت تا حدود یک پنجم کاهش یافته است. یا ریتولد^۷ (۲۰۰۱)، فراوانی پروازهای داخلی را با پروازهای خارجی بین فرودگاه‌هایی با فاصله یکسان مقایسه کرد و به ترتیب نسبت ۱۰ به ۳ را برای پروازهای داخلی به خارجی به دست آورد و بونستر^۸ (۱۹۹۲) در مطالعه مشابهی، ارتباطات ریلی داخلی و خارجی را با هم مقایسه نمود و پی برد که نسبت ارتباطات ریلی داخلی به خارجی معادل ۱۰ به ۴ است (Topaloglou, 2009: 118). بدین ترتیب مهمترین تأثیری که چنین مرزهایی بر جای می‌گذارند این است که از شکل‌گیری روابط میان مرزی جلوگیری می‌کنند (Van der Velde and Martin R, 1998: 1). به تعبیر ریتولد (۲۰۱۲) باعث گسستگی پیوندهای میان سکونتگاه‌های دو طرف مرز می‌شوند (Rietveld, 2012: 151) و در نهایت مناطق مرزی ویژگی مناطق منزوی و پیرامونی به خود می‌گیرند. به عبارت دیگر با برقراری مرز بین دو کشور، فضاهایی که به یکدیگر متصلند و تداوم فضایی را تأمین می‌کنند، از یکدیگر می‌گسلند و حاشیه‌ای می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن، علت اصلی عقب ماندگی این نواحی است (محمدپور و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۵۴). فاینشتاین و دجانی-داوودی^۹ (۲۰۰۰) معتقدند زمانی که تعامل میان مرزی محدود می‌شود، مردم از یکدیگر جدا می‌شوند، تبادل کالا، خدمات و ایده و نظرات به حداقل ممکن می‌رسد، تهدیدات ناشی از خشونت زود هنگام پدیدار می‌شود و ساکنان دو طرف مرز از آشنایی با میراث‌های فرهنگی و مذهبی محروم می‌شوند و در نتیجه از درک احساسات یکدیگر بی‌نصیب می‌شوند (Feinstein and Dajani, 2000: 28). مثال‌های متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد بسته بودن مرزها در اغلب موارد منجر به عقب ماندگی اقتصادی مناطق مرزی می‌شود. بوروکراسی‌های اداری، تعرفه‌های گمرکی و قوانین و مقررات دست و پاگیر منجر به شکل‌گیری شرایطی می‌شود که به واسطه آن فرصت‌های محدودی برای استفاده از صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و تقسیم کار وجود خواهد داشت. بنابراین اقتصاد منطقه بسته‌تر، شرکت‌ها کوچک‌تر و رقابت کمتری نیز وجود خواهد داشت (Kitchin and Thrift).

4 Van Houtum

5 Topaloglou

6 Brocker

7 Rietveld

8 Boostra

9 Feinstein and Dajani-Daoudi

1 John House

2 Dennis Rumley and Julian Minghi

3 Nijkamp

جدول (۱): نمونه‌هایی از مهمترین مطالعات خارجی و داخلی مرتبط با موضوع تحقیق

محقق	عنوان مطالعه	نکات کلیدی و نتایج
Herzog, Lawrence A. (1991)	ساختار شهری فراملی در دوره شهرهای جهانی (مادرشهرهای فرامرزی ایالات متحده و مکزیک)	براساس یافته‌های تحقیق، یکی از پدیده‌های منطقه‌ای حرکت جمعیت، صنعت و سرمایه به سوی مناطق مرزی و سپس تغییر شکل نواحی شهرنشین فراملی در امتداد برخی مرزهای ملی است. ظهور مراکز شهری در امتداد مرزهای بین‌المللی منعکس کننده یک الگوی ادغام تدریجی مناطق مرزی در چرخه اقتصادی و مالی نظام سیاسی-اقتصادی جهانی است. شهرهای فرامرزی، ساختار و تشکیلات خود را مدیون نقش در حال تغییر مرزهای بین‌المللی می‌دانند.
Arreola, Daniel D. & Curtis, James R. (1993)	شهرهای مرزی مکزیک: استخوان‌بندی چشم‌انداز و شخصیت مکان	محققان با اعلام اینکه "مرز ایالات متحده با مکزیک منطقه‌ای فعال از نظر تعاملات و تبادلات فرامرزی است و مردم و محصولات، ایده‌ها و اطلاعات و سرمایه و فناوری به آسانی از مرز می‌گذرد"، تأیید می‌کنند که نیروهای فرامرزی همراه با شرایط اجتماعی-اقتصادی، فناوری، روابط بین شهرها، ارزش‌های فرهنگی و ایدئولوژی و... شهرهای مرزی را به شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند؛ به طوری که ساختار شهری متفاوتی با سایر مناطق کشور در منطقه مرزی مورد مطالعه شکل گرفته است.
Portnov, Boris A. & Pearlmuter, David (1999)	رشد پایدار شهرها در نواحی مرزی	محققان در این مطالعه تأثیر عوامل متعددی همچون شرایط اقلیمی نامساعد، موقعیت مکانی، شرایط اقتصادی و سیاست‌های دولتی را بر رشد جمعیت شهری در مناطق مرزی بررسی می‌کنند و به تحلیل میزان نقش هر یک از آنها در ناپایداری جمعیت مناطق مرزی فلسطین اشغالی می‌پردازند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شرایط رکود اقتصادی ناشی از کارکرد بازدارندگی مرزها از مهمترین عوامل مؤثر بر ناپایداری رشد جمعیت در این نواحی به شمار می‌رود.
Brzosko-Sermak, Agnieszka (2007)	بررسی اندیشه‌های نظری موقعیت مرزی شهرها	براساس یافته‌های تحقیق، مرزهای باز برای شهرها و حتی شهرهای غیرمرزی، شانس توسعه ایجاد می‌کنند. به نظر آنها شهرهای کوچک و بزرگ در مناطق مرزی، هدف اصلی اثرات مرزی هستند. این مکان‌ها نه تنها موتور توسعه اقتصادی منطقه‌ای هستند، بلکه مراکز ابداع ایده‌ها و نوآوری فرهنگی، دگرگونی اجتماعی و تغییرات سیاسی می‌باشند.
Ni, Pengfei (2011)	شهرها به عنوان موتور جدید توسعه همکاری‌های چین و هند	یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تعامل و همکاری شهرهای مرزی ناشی از تحول کارکرد مرزها می‌تواند همکاری در سطح ملی را تقویت کند، تجارت کالا و خدمات مورد نیاز را افزایش دهد و از تقسیم نیروی کار بهره‌بردار و بنابراین یک موقعیت بُرد-بُرد را رقم زند و توسعه اقتصادی شهرها را تسریع نماید. به طور خلاصه، تعامل و همکاری شهرهای مرزی می‌تواند شرایط زندگی میلیون‌ها نفر از مردم را بهبود ببخشد و رشد هماهنگ و متعادل را از نظر جهانی تقویت کند.
محمدپور، علی و همکاران (۱۳۸۵)	نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران، این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی در زمینه‌های حمل و نقل، سکونتگاه‌های روستایی-شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگی‌های ادارات و سازمان‌های دولتی و غیردولتی و همچنین تغییر روند حرکت جمعیت به خصوص در شهر باجگیران بوده است؛ به طوری که نمای این شهر نسبت به قبل، تحولی اساسی داشته است.
موسوی، میرنجم و زنگی آبادی، علی (۱۳۹۰)	برنامه‌ریزی توسعه شهرهای مرزی-مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی	در این پژوهش، تأثیر کارکردهای امنیتی، اجتماعی و اقتصادی مرز بر ساختار فضایی شهرهای مرزی استان آذربایجان غربی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که کارکردهای مرز به ویژه کارکرد اقتصادی آن بر ساختار فضایی شهرهای مرزی مؤثر است؛ به طوری که شهرهایی که دارای گمرک و بازارچه مرزی نبوده‌اند، از نظر شاخص‌های توسعه، وضعیت نامناسبی داشته‌اند. همچنین با ازدیاد جمعیت شهرهای مرزی، میزان امنیت در منطقه نیز افزایش داشته است.

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳.

پیرامونی در ابعاد مختلف اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی و سیاسی تبدیل می‌کند و به توزیع ناعادلانه قدرت اقتصادی-اجتماعی و سیاسی در سطح کشور دامن می‌زند. محققان متعددی در مورد معیارهای شناخت و اندازه-گیری میزان کارکرد بازدارندگی مرز و به عبارت دیگر تحول کارکرد بازدارندگی مرز سخن گفته‌اند. برای مثال به اعتقاد ریتولد (۲۰۰۱) مهمترین نشانه‌ها و دلایل کارکرد بازدارندگی مرز عبارت است از:

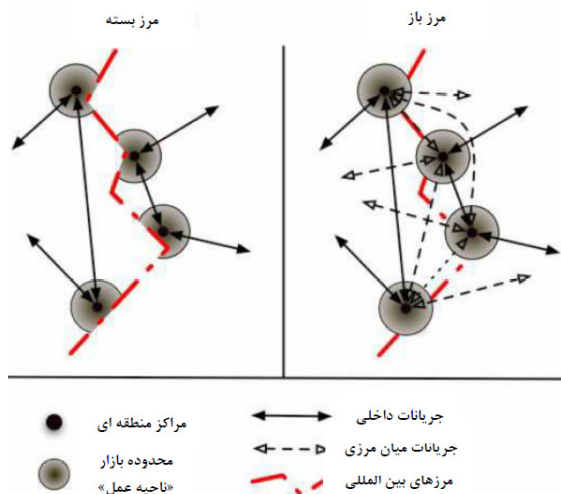
2009: 350). اقتصاددانان از این نوع مرزها به عنوان مانع تجارت بین‌المللی یاد می‌کنند. نتایج چنین مرزی این است که میزان روابط اقتصادی مناطق مجاور به طور ناگهانی جایی که مرز غیرقابل نفوذ است، به شدت افت می‌کند (Stiller, 2003: 5). به طوری که شهرهای مجاور این نوع مرزها، مسیر بسیار سختی برای توسعه و رشد اقتصادی پیش رو دارند (Brzosko-Sermak, 2007). وجود چنین شرایطی همراه با موقعیت حاشیه‌ای این مناطق در جغرافیای سرزمین، مناطق و سکونتگاه‌های مرزی را به نواحی

۱- زیرساخت‌های ضعیف حمل‌ونقل و ارتباطات بین‌المللی، ۲- هزینه بالای حمل‌ونقل، ۳- اولویت مصرف‌کنندگان به مصرف کالاهای داخلی، ۴- مداخله دولت به انواع مختلف در منطقه و ۵- نبود اطلاعات و آگاهی مردم در مورد کشورهای همسایه و خارجی (Rietveld, 2001: 5). پسچل^۱ (۱۹۹۲) معتقد است که علاوه بر هزینه‌های حمل‌ونقل و هزینه‌های ناشی از فاصله، تفاوت‌های فرهنگی و زبانی و تفاوت در وضعیت اجتماعی و سیاسی زندگی ممکن است به صورت عمده و یا سهواً در چگونگی کارکرد مرز مؤثر باشد (Laine, 2006: 25-26). توپالوگلو^۲ نیز با اقتباس از کاتن و گراسلند^۳ (۱۹۹۲) بیان می‌کند که دو عامل ناهمگونی و تفاوت میان شهرها و روستاهای دو طرف مرز و گسستگی جریانات میان آنها، از جمله شواهد کارکرد مانعی مرز به شمار می‌رود (Topaloglou, 2009: 118). وی در جایی دیگر مهمترین شاخص‌های شناخت تحول کارکرد مرز را اندازه بازار، میزان قدرت خرید، موقعیت جغرافیایی و توپوگرافی، میزان فاصله از شهرهای بزرگ، کیفیت و بهره‌وری پایین شرکت‌ها و تفاوت در تولیدات اقتصاد محلی معرفی می‌کند (Ibid, 122). لین^۴ (۲۰۰۷) نیز در مقاله خود به منظور شناسایی میزان تحول کارکرد مرز میان فنلاند و روسیه، به بررسی شاخص‌هایی مانند وضعیت تجارت میان مرزی، وضعیت عمومی منطقه، میزان همکاری و مشارکت، جغرافیای اقتصادی منطقه، وضعیت عبور و مرور و زیرساخت‌های ارتباطی می‌پردازد (Laine, 2007: 49-62).

۲.۱.۲. مرزهای باز در مقابل مرزهای بسته

در مقابل، مرزها دارای کارکردی ارتباط دهنده و پیوند دهنده نیز هستند. بدین معنی که ساکنان مناطق مرزی می‌توانند از تفاوت‌های موجود میان کشورهای همسایه بهره ببرند و انواع فعالیت‌های میان مرزی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را گسترش دهند. شرایط عالی برای شکل‌گیری چنین روابطی در جاهایی وجود دارد که اقلیت نژادی با زبان و فرهنگ آن سوی مرز آشنایی داشته باشد (Wasti-Walter, 2009: 332). عموماً در هنگام بحث بر سر کارکرد ارتباطی مرز، مفهوم باز بودن و یا بازگشایی مرزها به میان می‌آید. منظور از باز بودن مرزها، آزادی جابجایی عناصر اقتصادی، مانند کالاها و نیروی کار از طریق مرزهاست. گفتنی است که مفهوم باز بودن مرز نسبی است و به معنای مجوز ورود و خروج هر جریانی نیست. در زمانی که برخی افراد، اقلام و کالاها می‌توانند بدون محدودیت از مرز عبور کنند، برخی دیگر اجازه عبور از مرز را ندارند (Smallbone et al, 2007: 28). ون هوتوم تأکید می‌کند، در شرایطی که مرزها محدوده فضای عمل انسان را قطع نمی‌کنند، حرکت آزادانه در جریان است. چنین مرزی کارکرد زیادی به عنوان مانع ندارد، بلکه پلی ارتباطی برای اتصال دو طرف و مکانی برای ملاقات بازیگران و ذی‌نفعان خواهد بود (Laine, 2006: 27). با غلبه کارکرد ارتباطی مرزها، شبکه‌ای از روابط میان مرزی

شکل می‌گیرد و در این حالت، مردم دو سوی مرز علاقه متقابلی به کار مشترک- به دلیل پیوندهای فرهنگی یا دلایل اقتصادی- پیدا می‌کنند که می‌توان از آن به عنوان روابط «رو در رو»^۵ مناطق مرزی نام برد (Wasti-Walter, 2009: 333) (تصویر ۱). نباید فراموش کرد که گرایش به یکپارچگی سیاسی در قالب اتحادیه و انجمن‌های منطقه‌ای و جهانی و به عبارت دیگر جهانی شدن روند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی، به ویژه در دو دهه اخیر، در نقش پذیری مرز به عنوان ارتباط دهنده و نیز مطرح شدن مفهوم و ایده «مناطق میان مرزی»^۶ تأثیر بسزایی داشته است (رجوع شود به شرکت مهندسين مشاوروزنا، ۱۳۸۷؛ Kladivo et al: 2012: 48-63; Laine, 2007: 49-62; Van Houtum, 1998: 18-20; Christensen and Levinson, 2003: 103).

تصویر ۱: نمایش شماتیک از تأثیر بازگشایی مرزها بر افزایش تعاملات میان مرزی

(Heigl, 1978 and Janssen, 2000) برگرفته از (Laine, 2006: 29)

۲.۱.۳. نتایج تحول کارکرد مرزها: ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

به طور ایده‌آل، مرزهای باز از تعامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در طول خود حمایت می‌کنند. چنین تعاملاتی می‌توانند سبب خلق پیوندهای جدید و استمرار شرایط موجود میان مردمان کشورهای همجوار شوند و در نهایت به عادی سازی روابط میان کشورهای همسایه منجر شوند. از نظر روانشناختی مرزهای باز و جریان آزاد مردم و کالاها، به درک متقابل احساسات مردمان دو طرف مرز کمک می‌کند (Feinstein and Dajani-Daoudi, 2000: 13-14). ... بنابراین این فرایند می‌تواند منجر به تکامل روابط دوستانه و تقویت همکاری میان مردم دو طرف مرز شده و به ایجاد صلح پایدار میان دشمنان قبلی منجر شود (Ibid, 14). به اعتقاد مرکس^۷ (۲۰۰۰)، زمانی که تأثیر مانعی مرزها کمتر می‌شود، اشکال جدیدی از حرکت و جابجایی در طول خط مرزی منجر به ایجاد یکسری روابط و نوعی پویایی می‌شود و حتی هویت‌ها و نهادهای

5 face to face

6 Cross-border regions

7 Merkk

1 Peschel

2 Topaloglou

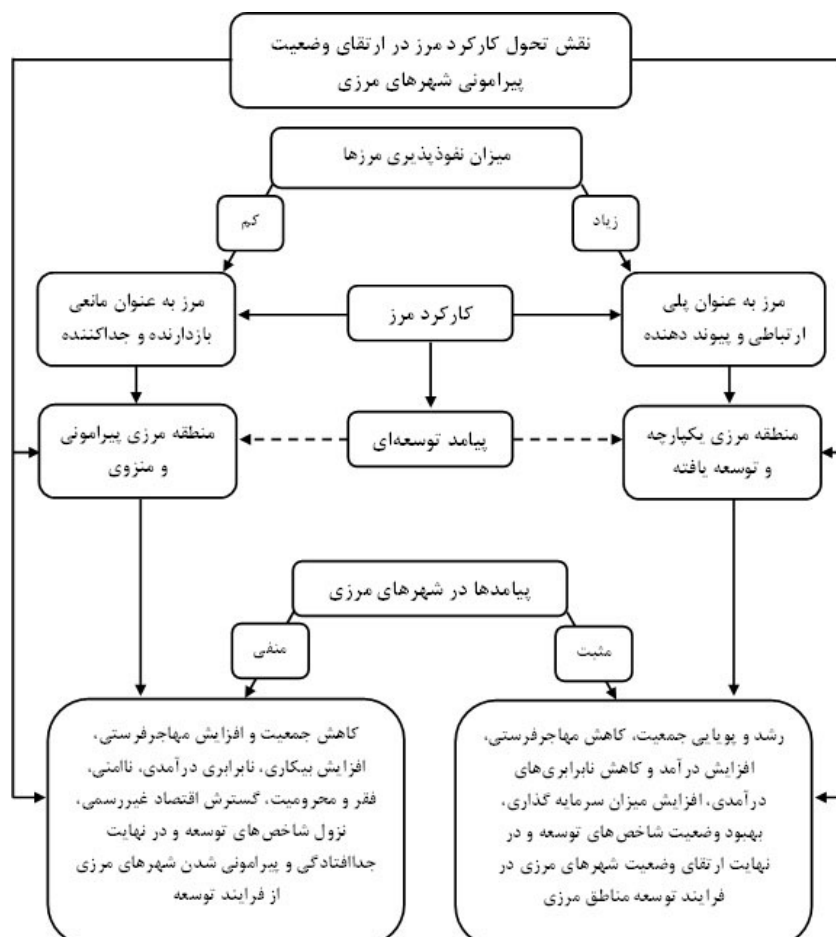
3 Cattan and Graland

4 Laine

جدیدی برای خلق پیوندهای قوی تر شکل می‌گیرند (Laine, 2007: 52). همچنین آزادسازی تجارت و حرکت عوامل تولید منجر به بازار وسیعتر همراه با افزایش استفاده از صرفه جویی ناشی از مقیاس و بنابراین ایجاد فرصت‌هایی برای تخصصی‌تر شدن و توسعه صنایع می‌شود. این بدان معناست که مناطق و سکونتگاه‌های مرزی سابق به بخشی از بازار بزرگتر اقتصادی تبدیل می‌شوند و اثر ویژه بازگشایی مرزها مثبت خواهد بود (Tykkylainen, 2009: 350). اثر مانعی کمتر و در نتیجه بهره‌مندی مرزنشینان از مزایای ناشی از همجواری با مرز، در تقویت مناطق مرزی برای تغییر موقعیت پیرامونی آنها در فضای ملی به یک مرکز بین‌المللی تأثیر بسزایی دارد. بازگشایی مرزها، فرصت‌های جدیدی خلق می‌کند، تماس و تعاملات جدیدی ایجاد می‌شود، حوزه نفوذ بازار توسعه می‌یابد و رقابت نواحی دو طرف مرز شدیدتر می‌شود (Laine, 2007: 52). برزوسکو سرماک (۲۰۰۷) که به بررسی تأثیر کارکرد مرزها بر توسعه و تحول شهرهای مرزی می‌پردازد، بیان می‌کند که مرزهای باز اثرات مثبتی بر توسعه شهرهای مرزی در ابعاد مختلف برجای می‌گذارد. به نظری، مرزهای باز برای شهرها و حتی شهرهای غیرمرزی نیز شانس توسعه ایجاد می‌کند (Brzosko-Sermak, 2007: 77). گنستر (۱۹۹۸) نیز در بررسی خود در مورد مرز ایالات متحده و مکزیک بیان می‌دارد که منطقه مرزی ایالات متحده و مکزیک به واسطه تغییر کارکرد مرز و تشدید انواع جریان‌ها و روابط به منطقه‌ای پویا تبدیل شده است. وی در ادامه از ویژگی‌های مهم این ناحیه به رشد

سریع جمعیت، شهرنشینی سریع، تغییرات سیاسی و تغییرات اقتصادی به ویژه در شهرهای مرزی اشاره می‌کند (Ganster, 1998: 1077).

بنابراین براساس آنچه که تاکنون بیان شد، می‌توان گفت که چگونگی تعریف نقش و کارکرد برای مرزها در سطح وسیعی می‌تواند پیامدها و اثرات توسعه‌ای مرزها را تحت‌الشعاع خود قرار دهد. بنابراین بسته به اینکه مرز به عنوان عاملی بازدارنده و یا دارای نقشی ارتباط دهنده باشد، می‌تواند دو پیامد ملموس متفاوت و متضاد را به دنبال داشته باشد. به طوری که در حالت نخست، شهرهای مرزی به عنوان فضاهای حاشیه‌ای و پیرامونی قلمداد می‌شوند که از جریان کلان توسعه ملی و فراملی جدا افتاده‌اند و منجر به تشدید مهاجرت فرستی شهر مرزی، امنیتی شدن فضای حاکم بر شهر مرزی، عدم توسعه زیربنای شهر و منطقه پیرامون، کوچک بودن اندازه جمعیتی شهرها و در نتیجه شکل نگرفتن آستانه‌های لازم برای به وجود آمدن فعالیت‌ها و خدمات مورد نیاز، متکی شدن اقتصاد شهر بر فعالیت‌های سنتی و در نهایت تشدید وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی خواهد شد. اما در صورتی که مرز دارای کارکردی ارتباط دهنده باشد، شهرهای مرزی در جریان کلی توسعه ملی و فراملی ادغام می‌شوند، منجر به عدم مهاجرت فرستی و حتی مهاجریذیری شهرهای مرزی می‌شوند و اثرات مثبت دیگری چون توسعه زیربنایها و زیرساخت‌های حمل‌ونقل، افزایش جمعیت شهرها و گسترش حوزه نفوذ آنها به آن سوی مرز، گسترش

تصویر (۲): الگوی نظری تبیین کننده رابطه تحول کارکرد مرز و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی- مأخذ: نگارندگان

اقتصاد خدماتی-بازرگانی، توسعه گردشگری و در نهایت به ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی و یا به عبارت دیگر توسعه شهری منجر خواهد شد (تصویر ۲).

۳. روش‌شناسی تحقیق

روش انجام این تحقیق از نوع کمی-پیمایشی است. البته در مرحله جمع‌آوری اطلاعات میدانی و به ویژه در طراحی پرسشنامه از طرح پانل واپسنگر کمک گرفته شد. متغیرهای این تحقیق شامل دو متغیر تحول کارکرد مرز و وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی می‌باشد. در این راستا بر مبنای مرور مطالعات گذشته و

مبانی نظری تحقیق و همچنین آزمون میدانی اولیه، مهمترین شاخص‌های تحقیق استخراج گردید. براساس این بررسی برای متغیر تحول کارکرد مرز، چهار معیار اصلی (شامل تقویت ظرفیت قانونی- نهادی، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی، تسهیل جریان مبادلات تجاری و کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی) و ۱۸ نماگر به دست آمد (جدول ۲).

همچنین به منظور سنجش میزان متغیر وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی، هفت معیار اصلی در قالب سه بُعد اصلی پیرامونی بودن (اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و سیاسی- نهادی) شامل

جدول ۲: شاخص‌ها و نماگرهای تشکیل دهنده متغیر تحول کارکرد مرز

متغیر اصلی	شاخص‌ها	نماگرها
تحول کارکرد مرز	تقویت ظرفیت قانونی- نهادی	۱- میزان شفافیت و ثبات قانونی به ویژه در راستای تسهیل فرایند مبادلات مرزی، ۲- میزان توانمندی و کیفیت سیستم بانکی در ارائه خدمات، ۳- حذف فرایند و تشریفات اداری طولانی در مبادلات مرزی و ۴- تغییر نگاه و نگرش دولت و مسئولان محلی به مرز و روابط مرزی.
	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی	۱- میزان کیفیت دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، ۲- تقویت کمی و کیفی راه‌های ارتباطی در منطقه مرزی و ۳- میزان دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی میان مرزی.
	تسهیل جریان مبادلات تجاری	۱- میزان دسترسی به بازارهای آن سوی مرز، ۲- میزان خریدوفروش (محصولات و تولیدات) با آن سوی مرز، ۳- میزان سپرده‌گذاری و سرمایه‌گذاری در آن سوی مرز، ۴- میزان هزینه حمل‌ونقل و مسافرت به آن سوی مرز، ۵- میزان تعرفه‌ها و عوارض گمرکی.
	کاهش فاصله اجتماعی فرهنگی با ساکنان آن سوی مرز	۱- تقویت هویت قومی و محلی، ۲- گرایش به استفاده و مصرف کالاهای خارجی، ۳- گرایش به ایجاد و تحکیم پیوندهای خانوادگی با ساکنان آن سوی مرز، ۴- میزان آشنایی با شهرها و روستاهای آن سوی مرز، ۵- گرایش به گذران اوقات فراغت و تفریح در آن سوی مرز، ۶- میزان آشنایی و استفاده از رسانه‌های جمعی آن سوی مرز.

منبع: نگارندگان با جمع‌بندی و استخراج از ادبیات نظری تحقیق.

جدول ۳: شاخص‌ها و نماگرهای تشکیل دهنده متغیر وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

متغیر اصلی	ابعاد	شاخص‌ها	نماگرها	
وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی	اقتصادی	کیفیت اشتغال و درآمد	میزان اشتغال	
			رضایت شغلی	
			میزان درآمد و رضایت از آن	
		عدالت و رفاه اقتصادی	میزان پس‌انداز	
			رفع فقر و محرومیت	
			ارتقای سطح معیشت	
	وضعیت مسکن و دسترسی به خدمات	کیفیت مسکن و دسترسی به خدمات	سهم هزینه‌های تفریح و مسافرت در سبد خانوار	
			انگیزه سرمایه‌گذاری و میل به تقویت فعالیت‌های اقتصادی	
			دسترسی به مسکن مناسب و رضایت از آن	
		پویایی جمعیت	میزان دسترسی به خدمات عمومی	میزان افزایش میزان جمعیت
				کاهش مهاجرت
				میزان جرم و جنایت
اجتماعی- فرهنگی	امنیت اجتماعی	میزان مشارکت عمومی در سیاست	رواج طلاق و گسستگی خانواده‌ها	
			میزان مشارکت عمومی در مدیریت محلی	
			افزایش اعتبارات تخصیصی	
	مشارکت	میزان مشارکت عمومی در سیاست	رضایت از عملکرد دولت در منطقه و ایجاد اعتماد متقابل	
			میزان مشارکت عمومی در مدیریت محلی	
			میزان مشارکت عمومی در سیاست	
سیاسی- نهادی	ساختار نهادی	میزان مشارکت عمومی در سیاست		
		میزان مشارکت عمومی در مدیریت محلی		
		رضایت از عملکرد دولت در منطقه و ایجاد اعتماد متقابل		

منبع: نگارندگان با جمع‌بندی و استخراج از ادبیات نظری تحقیق.

جدول ۴: حجم نمونه در دو گروه هدف تحقیق

تعداد نمونه‌ها	مصادیق	جامعه آماری
۱۳۱	اعضای هیأت مدیره شرکت‌های بازرگانی صادرات و واردات، اعضای تعاونی‌های مرزنشین، تاجران، عمده و خرده فروشان محلی.	گروه هدف نخست: فعالان اقتصادی مرتبط با فعالیت‌های تجارت میان مرزی
۴۹	مدیران و کارشناسان ادارات محلی مرتبط با موضوع، اساتید و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌های محلی و برخی صاحب نظر محلی.	گروه هدف دوم: خبرگان و مسئولان محلی

تحول مرز به قصد شناسایی تأثیر هر یک از آنها در تحول کارکرد مرز استفاده شد.

۳.۱. معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه تحقیق را شهرهای مرزی سقز و بانه در منطقه مرزی کردستان ایران با اقلیم کردستان عراق تشکیل می‌دهد. شهر مرزی سقز در فاصله ۹۵ کیلومتری شمال شهر سنندج و با جمعیتی معادل ۱۳۹ هزار و ۷۳۸ نفر (در سال ۱۳۹۰) دومین شهر بزرگ استان به شمار می‌رود. این شهر با موقعیتی سه راهی، از شمال به شهر بوکان در آذربایجان غربی، از غرب و جنوب غرب به شهر بانه و مرز ایران و عراق و از جنوب به شهر سنندج مرتبط است. شهر بانه نیز با جمعیتی معادل ۸۵ هزار و ۱۹۰ نفر (در سال ۱۳۹۰) در فاصله ۵۵ کیلومتری غرب سقز، آخرین نقطه شهری مهم شمال استان در مرز با اقلیم کردستان است (نقشه ۱). براساس نقشه تقسیمات سیاسی استان، شهرهای مورد مطالعه مشترکاً بیش از ۶۰ درصد از طول نوار مرزی استان را با اقلیم کردستان تحت پوشش دارند و با وجود موانع و عوارض طبیعی در منطقه دارای ارتباطات وسیع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با ساکنان آن سوی مرز هستند. به طوری که این دو شهر مرزی در چند دهه اخیر با توجه به عدم کنترل دولت عراق بر بخش‌های شمالی و شرقی آن کشور و تشکیل حکومت مستقل در این بخش، از طریق بازارچه‌های مشترک مرزی رسمی و غیررسمی ارتباطات گسترده‌ای با آن سوی مرز داشته و امروز شاهد تعامل و پیوند مستقیم اقتصاد این دو شهر با تجارت میان مرزی هستیم (رجوع شود به دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی، ۱۳۸۱: ۷۹-۸۳).

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. یافته‌های توصیفی و تحلیلی

بررسی توصیفی متغیر تحول کارکرد مرز بر مبنای امتیاز شاخص‌ها و بر اساس طیف ارزش‌گذاری لیکرت و با در نظر گرفتن اختلاف میانگین از میانه نظری (امتیاز ۳) انجام شد. نتایج این بررسی در میان فعالان تجارت میان مرزی نشان می‌دهد که امتیاز متغیر تحول کارکرد مرز از میانه نظری بالاتر است و در مورد چهار شاخص سازنده آن یعنی تقویت ظرفیت قانونی- نهادی، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی، تسهیل جریان مبادلات تجاری و کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی امتیازها به ترتیب ۳،۰۶، ۳،۳۰، ۲،۵۶ و ۳،۰۷ است (جدول ۵).

بررسی نتایج توصیفی پرسشنامه خبرگان و مسئولان محلی نیز با اندک تفاوتی تأیید کننده نتایج بیان شده است. بدین ترتیب

کیفیت اشتغال و درآمد، عدالت و رفاه اقتصادی، کیفیت مسکن و دسترسی به خدمات، پویایی جمعیت، امنیت اجتماعی، مشارکت و ساختار نهادی انتخاب گردید (جدول ۳).

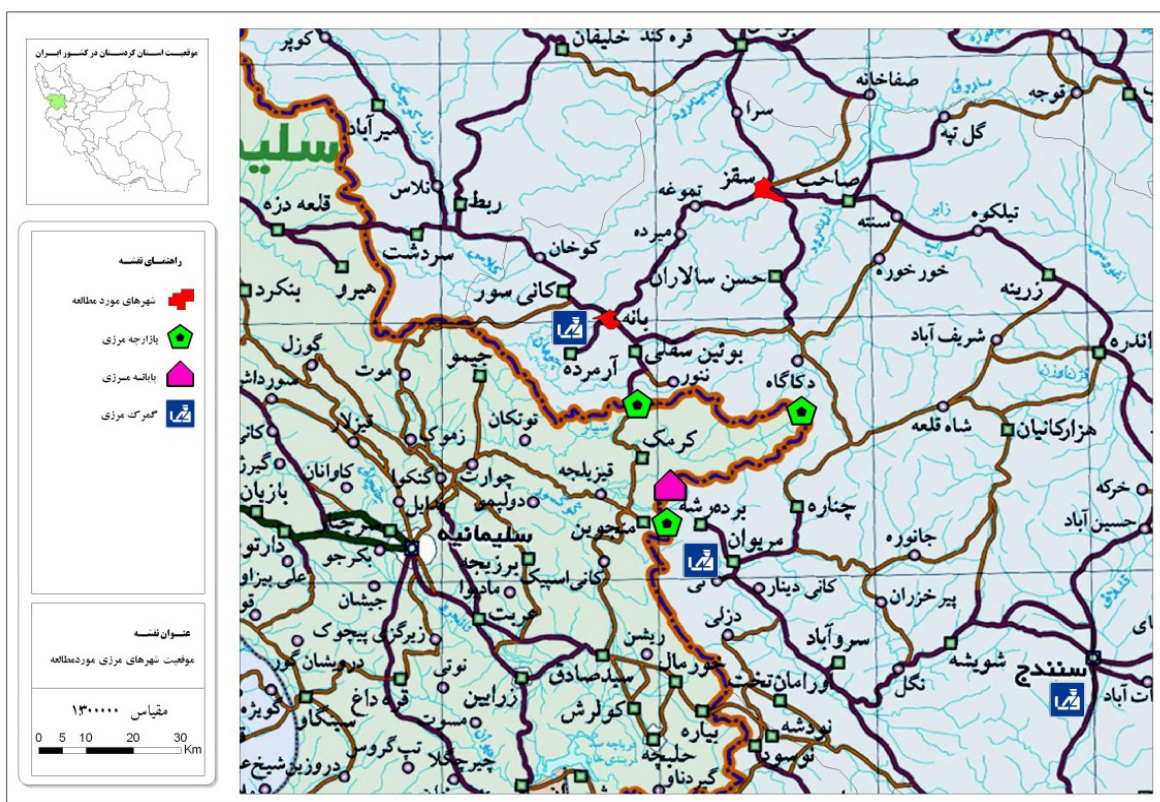
جامعه آماری تحقیق را دو گروه متمایز از هم یعنی فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی تشکیل می‌دهد. در رابطه با گروه نخست یعنی فعالان تجارت میان مرزی، با توجه به اینکه تعداد کل جامعه برای دو شهر سقز و بانه مشخص نبود و همچنین دسترسی سریع به نمونه‌ها با مشکلاتی مواجه بود، به منظور تعیین حجم نمونه از روش نمونه‌گیری گلوله برفی کمک گرفته شد. مطابق این روش تعداد نمونه‌ها برای گروه هدف نخست ۱۳۱ نفر برای دو شهر سقز (۷۲ نفر) و بانه (۵۹ نفر) به دست آمد. در مورد خبرگان و مسئولان محلی نیز بایستی گفته شود که انتخاب خبرگان و نهادها به گونه‌ای صورت گرفت که عملکرد آنها به طور مستقیم با موضوع مورد مطالعه ارتباط داشتند. بدین منظور با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از تعداد ۴۹ نفر از خبرگان و مسئولان محلی در دو شهر سقز و بانه پرسشنامه تکمیل گردید (جدول ۴).

در ادامه شاخص‌های مختلف تحول کارکرد مرز و وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی در قالب طیف لیکرت، هم از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و هم از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی مورد سنجش قرار گرفتند. به منظور سنجش و عملیاتی نمودن شاخص‌های تحقیق، دو پرسشنامه با اندک تغییراتی به تفکیک گروه‌های نمونه طراحی گردید. سپس برای سنجش پایایی پرسشنامه‌ها از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. این ضریب برای پرسشنامه فعالان تجارت میان مرزی (۰،۹۳۰) و برای پرسشنامه خبرگان و مسئولان محلی نیز (۰،۹۴۶) به دست آمد. بر این اساس نتیجه گرفته می‌شود که سؤالات و گویه‌های طرح شده در پرسشنامه از انسجام درونی برخوردار بوده و قابلیت سنجش متغیرهای مورد نظر را دارند. در مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها، نخست نتایج توصیفی تحقیق ارائه گردیده و با یاری آزمون t تک نمونه‌ای نتایج توصیفی بررسی و تأیید شد. در ادامه با استفاده از تحلیل رگرسیون به بررسی رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی مورد مطالعه پرداخته شد. در نهایت از آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی شاخص‌های سازنده متغیر

۱ نمونه‌گیری گلوله برفی، از انواع روش‌های نمونه‌گیری هدفدار غیراحتمالی، به تکنیکی اطلاق می‌شود که در آن افراد موجود در مطالعه، افراد بعدی را معرفی می‌کنند. به طوری که همچنان که نمونه ساخته می‌شود، اطلاعات کافی برای استفاده در تحقیق جمع‌آوری می‌گردد (رجوع شود به احمدزاد اصل و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۴-۶۶؛ Schutt, 2012: 174-175).

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی و سیاسی شهرهای مورد مطالعه

جدول ۵: نتایج بررسی توصیفی شاخص‌های متغیر تحول کارکرد مرز از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی

شاخص‌ها	تعداد نمونه‌ها	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
تقویت ظرفیت قانونی-نهادی	۱۳۱	۱,۷۱	۴,۷۱	۳,۰۶	۰,۶۰
توسعه زیرساخت‌های ارتباطی	۱۳۱	۱,۵۷	۴,۷۱	۳,۳۰	۰,۶۶
تسهیل جریان مبادلات تجاری	۱۳۱	۱,۲۵	۴,۰۰	۲,۵۶	۰,۶۵
کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی	۱۳۱	۱,۱۴	۴,۷۱	۳,۲۵	۰,۶۶
تحول کارکرد مرز	۱۳۱	۲,۰۷	۴,۱۴	۳,۰۷	۰,۳۹

جدول ۶: نتایج بررسی توصیفی شاخص‌های متغیر تحول کارکرد مرز از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی

شاخص‌ها	تعداد نمونه‌ها	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
تقویت ظرفیت قانونی-نهادی	۴۹	۱,۷۹	۴,۰۷	۳,۱۶	۰,۴۹
توسعه زیرساخت‌های ارتباطی	۴۹	۲,۰۰	۴,۲۹	۳,۳۴	۰,۶۲
تسهیل جریان مبادلات تجاری	۴۹	۱,۲۵	۳,۸۸	۲,۶۹	۰,۵۷
کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی	۴۹	۲,۲۹	۴,۵۰	۳,۲۱	۰,۷۴
تحول کارکرد مرز	۴۹	۲,۵۱	۳,۶۷	۳,۱۲	۰,۳۲

میان مرزی، شاخص‌های توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی و از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی شاخص‌های تقویت ظرفیت قانونی- نهادی، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی بر تحول کارکرد مرز مؤثر بوده‌اند.

بررسی نتایج توصیفی متغیر وضعیت پیرامونی شهرهای مورد مطالعه نیز نشان می‌دهد که از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی، میانگین امتیاز کل متغیر وضعیت پیرامونی در حد متوسطی (۲,۸۵) ارزیابی گردید و از میان شاخص‌های سازنده آن، میانگین

براساس نتایج توصیفی تحقیق، کارکرد مرز، هم از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و هم از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی در دهه اخیر متحول شده و به عبارت دیگر از کارکرد بازدارندگی سابق آن به مقدار زیادی کاسته شده است (جدول ۶).

انجام آزمون t تک نمونه‌ای نیز نتایج مشابهی را نشان می‌دهد. براساس نتایج آزمون t کارکرد مرز هم از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و هم از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی متحول شده است. نتایج آزمون t در مورد شاخص‌های سازنده تحول کارکرد مرز نیز نشان‌دهنده این است که از دیدگاه فعالان تجارت

شاخص‌های کیفیت اشتغال و درآمد، عدالت و رفاه اقتصادی، پویایی جمعیت به ترتیب ۲،۹، ۲،۹ و ۳،۲ در حد متوسطی ارزیابی شد. از دیدگاه خبرگان و مسئولان محلی نیز میانگین امتیاز کل متغیر وضعیت پیرامونی (۳،۰۲) بالاتر از میانه نظری است و در مورد شاخص‌های سازنده آن، میانگین شاخص‌های مشارکت اجتماعی، کیفیت مسکن و دسترسی به خدمات، عدالت و رفاه اقتصادی، امنیت اجتماعی، کیفیت اشتغال و درآمد به ترتیب با امتیاز ۲،۹، ۲،۹، ۳،۰، ۳،۱ و ۳،۲ در حد متوسط به بالا ارزیابی شد. در نمودار (۱)، نتایج بررسی توصیفی دو متغیر تحول کارکرد مرز و وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی از نگاه فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی ارائه شده است.

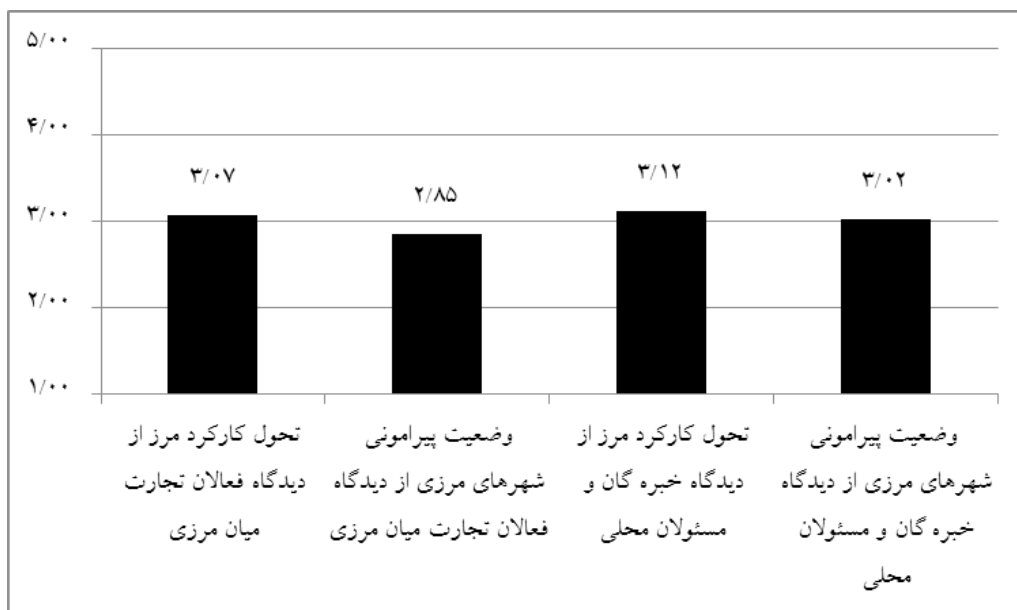
در نهایت، برای اثبات یا رد فرضیه اصلی تحقیق و مشخص شدن میزان اثرگذاری تحول کارکرد مرز بر وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی یانه و سنقر، اقدام به تحلیل رگرسیون گردید. این تحلیل برای دو گروه به صورت جداگانه انجام گرفت. براساس نتایج تحلیل رگرسیون پرسشنامه فعالان تجارت میان مرزی، وضعیت پیرامونی

شهرهای مرزی با تحول کارکرد مرز دارای ۵۰ درصد همبستگی است. همچنین ضریب تعیین تعدیل شده نشان می‌دهد که ۲۳ درصد از تغییرات وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی از طریق متغیر تحول کارکرد مرز تبیین شده است. علاوه بر آن مقدار محاسبه شده برای F نشان می‌دهد که متغیر مستقل (تحول کارکرد مرز) به صورت معناداری قادر به تبیین و پیشبینی تغییرات متغیر وابسته است. همچنین براساس ضریب استاندارد شده تأثیر متغیر تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی، متغیر تحول کارکرد مرز تأثیر معناداری بر میزان وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی دارد.

تحلیل رگرسیون داده‌های مربوط به پرسشنامه خبرگان و مسئولان محلی نیز نشان می‌دهد که وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی با تحول کارکرد مرز دارای ۵۱ درصد همبستگی است. همچنین ضریب تعیین تعدیل شده نشان می‌دهد که ۲۵ درصد از تغییرات وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی از طریق متغیر تحول کارکرد مرز تبیین شده است. علاوه بر آن مقدار محاسبه شده برای F نشان

جدول ۷: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای متغیر تحول کارکرد مرز و شاخص‌های سازنده از دیدگاه هر دو گروه

نتیجه آزمون	آماره		شاخص	گروه هدف
	P-value	آماره t		
قبول H_0	۰،۲۵۵	۱،۱۴۴	تقویت ظرفیت قانونی- نهادی	فعالان تجارت میان مرزی
رد H_0	۰،۰۰۰	۵،۱۹۴	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی	
قبول H_0	۰،۰۰۰	-۷،۷۴۸	تسهیل جریان مبادلات تجاری	
رد H_0	۰،۰۰۰	۴،۳۰۵	کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی	
رد H_0	۰،۰۴۸	۱،۹۹۶	تحول کارکرد مرز	
رد H_0	۰،۰۲۷	۲،۲۸	تقویت ظرفیت قانونی- نهادی	خبرگان و مسئولان محلی
رد H_0	۰،۰۰۰	۳،۹۲	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی	
قبول H_0	۰،۰۰۰	-۳،۷۷	تسهیل جریان مبادلات تجاری	
رد H_0	۰،۰۴۹	۲،۰۲	کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی	
رد H_0	۰،۰۱۱	۲،۶۵	تحول کارکرد مرز	

نمودار (۱): نتایج بررسی توصیفی دو متغیر اصلی تحقیق از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی

جدول ۸: خلاصه نتایج مدل اثرگذاری متغیر مستقل تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

خطای برآورد انحراف معیار	ضریب تعیین تعدیل شده	R Square	همبستگی (R)	جامعه هدف
۲۵,۱۰۴۰۹	۰,۲۳۶	۰,۲۴۲	۰,۴۹۲ ^a	فعالان تجارت میان مرزی

a. Predictors: (Constant), تحول کارکرد مرز.

جدول ۹: ضرایب شدت اثرگذاری متغیر مستقل تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

سطح معنی داری	t	ضرایب استاندارد		مدل	جامعه هدف
		ضرایب غیراستاندارد	خطای (β)		
۰,۳۰۸	۱,۰۲۲	۱۷,۵۵۱	۱۷,۹۴۵	عرض از مبدا	فعالان تجارت میان مرزی
۰,۰۰۰	۶,۴۱۳	۰,۱۳۲	۰,۸۴۷	تحول کارکرد مرز	

متغیر وابسته: وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

جدول ۱۰: خلاصه نتایج مدل اثرگذاری متغیر مستقل تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

خطای برآورد انحراف معیار	ضریب تعیین تعدیل شده	R Square	همبستگی (R)	جامعه هدف
۲۷,۶۹۸۹۵	۰,۲۴۸	۰,۲۶۴	۰,۵۱۳ ^a	خبرگان و مسئولان محلی

a. Predictors: (Constant), تحول کارکرد مرز.

جدول ۱۱: ضرایب شدت اثرگذاری متغیر مستقل تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

سطح معناداری	t	ضرایب استاندارد		مدل	جامعه هدف
		ضرایب غیراستاندارد	خطای (β)		
۰,۶۷۸	-۰,۴۱۸	۳۹,۲۲۴	-۱۶,۴۱۴	عرض از مبدا	خبرگان و مسئولان محلی
۰,۰۰۰	۴,۱۰۱	۰,۲۹۱	۱,۱۹۲	تحول کارکرد مرز	

متغیر وابسته: وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی

تأثیر زیادی حداقل در میان شاخص‌های یاد شده در تحول کارکرد مرز داشته‌اند (جدول ۱۱). بر این اساس فرضیه دوم تحقیق اثبات می‌شود.

در تبیین این مسئله بایستی بیان شود که براساس توضیحات مخاطبان در پرسشنامه، رخدادهایی همچون گسترش فضای مجازی و سایبری در دهه اخیر، احداث زیربنای دسترسی زمینی برای ساکنان دو طرف مرز، توسعه حمل و نقل عمومی به آن سوی مرز، تسهیل فرایند اداری رفت و آمد و مبادلات مرزی و در نتیجه آشنایی بیشتر و تحکیم روابط مرزنشینان از جمله عوامل اصلی در کاهش کارکرد بازدارندگی مرز در منطقه مورد مطالعه است. به گفته لین^۱ (۲۰۰۷) چنین دگرگونی در کارکرد مرز، به جای مواجهه و برخورد، باعث شکل‌گیری نوعی گفت‌وگو میان مرزی می‌شود. این گفت‌وگو میان ساکنان دو طرف مرز باعث می‌شود که آنها شناخت بیشتری نسبت به هم پیدا کنند، فهم متقابل آنها افزایش یابد و همچنین زمینه‌ای برای ایجاد همکاری متقابل باشد (Laine, 2007: 59). نکته مهمی که براساس یافته‌های تحقیق در اینجا می‌توان بدان اشاره کرد این است که تنها بازگشایی مرزها (شامل صدور مجوز ورود و خروج کالا و تولیدات و ساکنان دو طرف مرز با ایجاد پایانه‌ها و بازارچه‌های مرزی) برای تحول کارکرد مرز آنچنان که مطالعات داخلی مانند محمدپور و همکاران (۱۳۸۵) و موسوی و زنگی آبادی (۱۳۹۰) در تحقیق خود بر آن تأکید کرده‌اند، کافی نیست

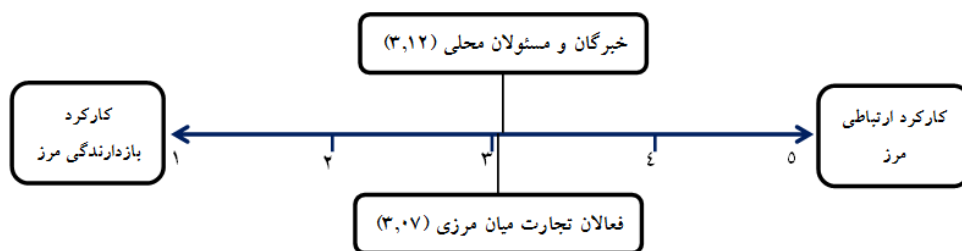
می‌دهد که متغیر مستقل (تحول کارکرد مرز) به صورت معناداری قادر به تبیین و پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته است. در نهایت براساس ضریب استاندارد شده، تأثیر متغیر تحول کارکرد مرز بر ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی، متغیر تحول کارکرد مرز تأثیر معناداری بر میزان وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی دارد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

به طور کلی یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که از دیدگاه هر دو گروه، رابطه معناداری میان تحول کارکرد مرز و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی وجود دارد. نخست، بررسی توصیفی یافته‌های متغیر تحول کارکرد مرز نشان داد که هر دو گروه اذعان دارند که میزان نفوذپذیری مرز به شدت افزایش یافته و در نتیجه کارکرد بازدارندگی مرز سیاسی دو کشور به ویژه در منطقه مورد مطالعه متحول شده است. نتایج آزمون t نیز تأیید کننده تحول کارکرد مرز در منطقه مورد مطالعه است (تصویر ۳).

بررسی عمیق‌تر نگارندگان در مورد سهم هر کدام از شاخص‌های سازنده تحول کارکرد مرز نشان می‌دهد که این شاخص‌ها از سهم متفاوتی در تحول کارکرد مرز برخوردار بوده‌اند. در این میان با استفاده از آزمون فریدمن به یک رتبه‌بندی میان چهار شاخص اصلی تحول کارکرد مرز اقدام شد. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که توسعه زیرساخت‌های ارتباطی در منطقه و کاهش فاصله اجتماعی-فرهنگی با ساکنان آن سوی مرز دو شاخصی هستند که

تصویر ۳: مقایسه میانگین متغیر تحول کارکرد مرز با میانگین نظری

جدول ۱۲: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی شاخص های تحول کارکرد مرز

p	درجه آزادی	آماره کای دو	شاخص های تحول کارکرد مرز				گروه هدف
			کاهش فاصله اجتماعی- فرهنگی	تسهیل جریان مبادلات تجاری	توسعه زیرساخت های ارتباطی	تقویت ظرفیت قانونی- نهادی	
<۰/۰۰۱	۳	۱۰۰,۱۶۴	۲,۹۲	۱,۵۸	۲,۹۹	۲,۵۱	فعالان تجارت میان مرزی
<۰/۰۰۱	۳	۲۸,۵۲۰	۲,۷۴	۱,۶۹	۲,۸۶	۲,۷۰	خبرگان و مسئولان محلی

تحقیقات تجربی، با تحول کارکرد مرزها، تعاملات و روابط میان مرزی اقتصادی-اجتماعی تشدید می شود که به نوبه خود منجر به ایجاد فرصت های جدید، توسعه حوزه نفوذ بازار، تشدید رقابت ها، تغییرات اقتصادی و سیاسی، رشد سریع جمعیت، شهرنشینی سریع، تحولات کالبدی-فضایی و... در منطقه پیرامونی می شود. در نتیجه همان طور که در مبانی نظری تحقیق نیز گفته شد، ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی و توسعه نواحی شهری مرزی مستلزم بازتعریف کارکرد مرزها و تغییر نگاه دولت-ملت ها به مناطق مرزی مناسب با شرایط محلی است. لازم به یادآوری است که تقویت ظرفیت ارتباطی مرزها به معنی باز بودن بدون قید و شرط و بی ضابطه مرزها نیست. در راستای تحول کارکرد بازدارندگی مرزها و در نتیجه مواجه با اثرات مثبت توسعه های آنها، تقویت ظرفیت ها و بسترهای قانونی و نهادی به ویژه حذف فرایند و تشریفات بوروکراتیک طولانی در عبور و مرور و مبادلات مرزی-ثبات قانونی و شفافیت آن به ویژه در بحث قوانین تجارت میان مرزی-افزایش شراکت مرزنشینان، نهادهای مردمی و خصوصی در مدیریت محلی-توسعه زیرساخت های ارتباطی و فضای مجازی و تغییر نگاه دولت و نهادهای دولتی به مرزنشینان و مناطق مرزی از جمله موارد مهمی است که می تواند زمینه را برای کارکرد مناسب مرزها فراهم کند و کمک نماید تا مرزنشین مرز را سدی در مقابل فعالیت ها و تحرکات موجه خود نبیند و در پی شکستن آن نباشد. مبتنی بر اظهارات فعالان تجارت میان مرزی در منطقه، عوامل یاد شده اصول کلیدی مشاهده اثرات توسعه ای مرزها هستند. به عبارت دیگر، پایداری اثرات توسعه ای ناشی از تحول کارکرد مرز در مناطق مرزی، رابطه مستقیمی با تداوم و تقویت کارکرد ارتباطی مرزها دارد. امری که اغلب تحقیقات داخلی و برخی از تحقیقات خارجی اشاره چندانی بدان نکرده اند.

و لازمه تعریف یک کارکرد ارتباطی برای مرز، فراهم آوردن مجموعه عظیمی از ملزومات و ویژگی ها به ویژه توسعه زیرساخت های ارتباطی و تقویت ظرفیت قانونی و نهادی است که برای ارتباط و تعامل بیشتر ساکنان دو طرف مرز و ارتقای آن به سطح همکاری-های میان مرزی ضروری است. براساس نتایج تحقیقات تجربی، عواملی همچون وجود زیرساخت های ارتباطی، حمایت مالی و فکری نهادهای ملی و محلی و تأمین امکانات تسهیل جریان مبادلات تجاری از عوامل مهم تحول کارکرد مرزهای سیاسی به شمار می روند.

بررسی وضعیت شاخص های پیرامونی شهرهای مرزی مورد مطالعه نیز نشان می دهد که در مجموع منطقه، روند و مسیر رو به رشدی را طی می کند. براساس نظرات هر دو گروه، بیشترین تحول مثبت شهرهای مرزی به ترتیب به بهبود کیفیت اشتغال و درآمد و رفاه اقتصادی مردم، کاهش مهاجرت و جذب مازاد جمعیتی شهرستان، تقویت امنیت اجتماعی در منطقه و افزایش مشارکت سیاسی و اجتماعی مردم مربوط می شود. بدین ترتیب براساس یافته های توصیفی تحقیق مشخص می شود که تحول کارکرد مرز به میزان یکسانی شاخص های مختلف وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی را تحت تأثیر قرار نداده است. در نهایت در اثبات فرضیه اصلی تحقیق، یافته های تحلیل رگرسیون نشان دهنده رابطه معناداری میان تحول کارکرد مرز و ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی مورد مطالعه است. به طوری که ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی با تحول کارکرد مرز از دیدگاه فعالان تجارت میان مرزی و خبرگان و مسئولان محلی به ترتیب دارای ۵۰ و ۵۱ درصد همبستگی است. تبیین رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت شاخص های پیرامونی دو شهر مرزی استان کردستان، تأیید کننده دیدگاه ها و نتایج تحقیقات تجربی است. براساس نتایج

548.

- Brunet-Jailly, Emmanuel. (2005). Theorizing borders: An interdisciplinary perspective. *Geopolitics*, (10) 4, pp. 633–649.
- Brzosko-Sermak, Agnieszka. (2007). Theoretical deliberations on frontier location of cities. *Bullitin of geography (Socio-economic series)*, NO. 7.
- Chen, Xiangming. (2006). Beyond the reach of globalization: China's border regions and cities in transition. Pp. 21–46 in *Globalization and the Chinese City*, edited by Fulong Wu. London: Routledge.
- Christensen, Karen., Levinson, David. (2003). *The encyclopedia of community: From the village to the virtual world*. Sage Publications, Printed in the United States of America.
- Feinstein, Barry A., Dajani-Daoudi, Mohammed S. (2000). Permeable fences make good neighbors: improving a seemingly intractable border conflict between Israelis and Palestinians. *AM. U. INT'L L. Rev.*, pp. 1–176.
- Ganster, Paul. (1998). *The United States-Mexico Border Region: An Overview*, Photogrammetric Engineering & Remote Sensing. Vol. 64, No. 11, pp. 1077–1083.
- Herzog, Lawrence A. (1991). Cross-national urban structure in the era of global cities: the US-Mexico transfrontier metropolis, *urban studies*, Vol. 28, No. 4, pp. 519–533.
- Kladivo, Petr., Ptacek, Pavel., Roubinek, Pavel., Ziener, Karen. (2012). The Czech-Polish and Austrian-Slovenian borderlands – similarities and differences in the development and typology of regions. *Moravian geographical reports*, Vol 20, No. 3, pp. 48–63.
- Kolossov, Vladimir. (2005). *Border studies: Changing perspectives and theoretical approaches*, *Geopolitics*. Vol. 10, pp. 606–632.
- Laine, Jussi. (2006). *Perceptions toward the Opening of the Finnish Russian border – border as a barrier among actors involved*. University of Joensuu, Department of Geography, Master's thesis.
- Laine, Jussi. (2007). *Incommodious border? Rethinking the function of the Finnish-Russian border*. *Fennia 185*: 1, pp. 49–62. Helsinki. ISSN 0015–0010.
- Moraczewska, Anna. (2010). The changing interpretation of border functions in international relations. *Revista Română de Geografie Politică*, Year XII, no. 2, pp. 329–

به طور کلی ایده مرز به عنوان پلی ارتباطی منجر به پخش اثرات توسعه‌ای مطلوبی در مناطق پیرامون خود می‌شود. به گونه‌ای که در دو دهه اخیر، محققان حوزه مرز و مناطق مرزی در ادبیات توسعه مناطق مرزی از ایده گسترش روابط و تعاملات میان مرزی به عنوان رهیافتی برای توسعه مناطق مرزی یاد می‌کنند. تجربیات کشورها و مناطق مرزی مختلف دنیا همچون مرز ایالات متحده و مکزیک، آلمان و لهستان، چین و هنگ کنگ، آفریقای جنوبی و موزامبیک و... شاهدی بر این مدعاست. بدین ترتیب نتایج تحقیق نیز بر این سناریوی ارائه شده در مبانی نظری که عاملی کلیدی در ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی و توسعه مناطق مرزی، تعریف کارکرد ارتباطی برای مرزها و یا حداقل کاستن از کارکرد بازدارندگی آن است، تأیید می‌کند.

منابع:

- احمدزاد اصل، مسعود و آریا سپهر، سمیرا (۱۳۸۶). اصول پایه روش تحقیق در علوم پزشکی، ویرایش چهارم، تهران: انتشارات نوردانش.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ مجتهدزاده، پیروز؛ سهرابی، محمد؛ جانپور، محسن (۱۳۸۹). بررسی تحول مفهوم مرز در دوران معاصر، فصلنامه علمی تخصصی مرز و جغرافیا، پیش شماره ۱، صص: ۷–۴۲.
- دفتر مطالعات اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی (۱۳۸۱). بررسی نقش و عملکرد بازچه‌های مرزی در اقتصاد ایران، ویرایش دوم، تهران: وزارت بازرگانی.
- شرکت مهندسی مشاور وزنا (۱۳۸۷). طرح ارزیابی راهبردی ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی (گزارش منتشر نشده)، کارفرما: دفتر توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی.
- محمدپور، علی؛ احمدی‌پور، زهرا؛ بدیعی، مرجان (۱۳۸۵). نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان، فصلنامه مدرس علوم انسانی، ویژه‌نامه جغرافیا، صص: ۱۴۷–۱۷۲.
- موسوی، میرنجف و زنگی‌آبادی علی (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی توسعه شهرهای مرزی- مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی، مشهد: انتشارات شریعه توس
- میرحیدر، دره (۱۳۸۰). مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سمت.
- Arreola, Daniel D., Curtis, James R. (1993). *The Mexican border cities: Landscape anatomy and place personality*, Third printing, the university of Arizona press.
- Blatter, Joachim. (2004). From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in cross-border regions in Europe and North America. *International Journal of Urban and Regional Research* (28) 3, pp. 530–

- Van der Velde, B. Martin R. (1998). Labour market in a border area—Searching for jobs and the influence of borders. 38th European Congress of the European Regional Science Association Vienna, Austria, August 28 –September 1.
- Van Geenhuizen, Marina., Van der Knaap., & Nijkamp, Peter. (1996). Trans–border European networking: Shifts in corporate strategy?. *European Planning Studies*, Vol, No. 6.
- Van Houtum, Henk. (1998). The development of crossborder economic relations: a theoretical and empirical study of the influence of the state border on the development of cross–border economic relations between firms in border regions of the Netherlands and Belgium. 256 p, CentER, Tilburg.
- Wasti–Walter, D. (2009). Borderlands. *International encyclopedia of human geography*, editors–in–chief: Kitchin, R and Thrift, N., Volume 1, pp. 332–339, Elsevier Ltd.
- Wu, Chung–Tong. (1998). Cross–border development in Europe and Asia. *Geojournal*, 44.3, pp. 189–201.
- Newman, David. (2003). *A companion to political geography*. Edited by John Agnew, Katharyne Mitchell, and Gerard Toal. Malden, MA: Blackwell.
- Ni, Pengfei. (2011). Cities as the new engine for Sino–Indian cooperation, *Journal of International Affairs*, Vol. 64, No. 2, PP. 143–154.
- Portnov, Boris A., Pearlmutter, David. (1999). Sustainable urban growth in peripheral areas, *Progress in Planning*, Vol. 52, pp. 239–308.
- Rietveld, Piet. (2001). Obstacles to openness of border regions in Europe. In van Geenhuizen M & R Ratti (eds). *Gaining advantage from open borders. An active space approach to regional development*, pp. 79–96. Ashgate, Aldershot.
- Rietveld, Piet. (2012). Barrier effects of borders: Implications for border–crossing infrastructures. *EJTIR* 12 (2), pp. 150–166.
- Rumley, D., and Minghi, J.V. (1991). *The Geography of Border Landscapes*. Routledge: New York.
- Schutt, Russell K. (2012). *Investigating the social world: The process and practice of research* (Seventh Edition). University of Massachusetts Boston, 648 p, SAGE Publications, Inc.
- Smallbone, David., Labrianidis, Lois., Venesaar, Urve., Welter, Friederike., & Zashev, Peter. (2007). Challenges and prospects of cross border cooperation in the context of EU enlargement. Sixth framework programme priority 7 citizens and covnerance in a knowledge based society, Kingston University.
- Stiller, silvia. (2003). Integration in the German–Polish border region – Status Quo and Current Developments. Paper presented at 43rd Congress of the European Regional Science Association “Peripheries, Centres and Spatial Development in the New Europe” August 27th – 30th, Jyväskylä, Finland.
- Topaloglou, Lefteris. (2009). Obstacles in economic cross border interaction across the EU external and Northern Greek border regions, *MIBES Transactions*, Vol 3, Issue 1.
- Tykkylainen, M. (2009). Economies, Borderlands. *International encyclopedia of human geography*, editors–in–chief: Kitchin, R and Thrift, N., Volume 3, pp. 345–353, Elsevier Ltd.